

Turkish Studies

International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 12/19, p. 91-102

DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.12315>
ISSN: 1308-2140, ANKARA-TURKEY

ArticleInfo/Makale Bilgisi

Referees/Hakemler: Yrd. Doç. Dr. Kürşat KOÇAK –
Yrd. Doç. Dr. Aslı KAHRAMAN ÇINAR

This article was checked by iThenticate.

TÜRK BARIŞI (PAX TURCICA): İSKİTLER, GÖKTÜRKLER VE HAZARLAR

Engin EROĞLU*

ÖZET

Tarihi süreç içerisinde, ticari yol güzergahları üzerinde barış ortamını tesis edecek devletlere her daim ihtiyaç duyulmuştur. Nitekim ticaret yollarını doğrudan kontrol etmek ve yol güzergahı üzerindeki komşular arasındaki çatışmalara son verecek siyasi politikalar üretmek, ticaretin güven içerisinde yürütülmesi için elzemdir. Ticaret güvenliğinin sağlanmasına yönelik askeri ve siyasi politikalar denildiğinde akla ilk gelenler, Orta Asya ve Avrasya bozkırlarında devletler kurmuş olan Türklerdir. Pax Turcica (Türk Barışı) adıyla da anılan barış ortamıyla, çatışma ortamı ve buna neden olan unsurlar ortadan kalkmıştır.

Ticari yol güzergahları üzerinde vuku bulacak sorunların üstesinden gelebilecek yönetim anlayışı, geçiş vergisi oranlarını belirleyen gümrük sistemi ve tüccarların güvenliğini sağlamak için Türk devletlerinin aldığı tedbirler sayesinde karadan yapılan kervan ticareti işlerlik kazanmıştır. Bu anlamda Çin'den Avrupa'ya kadar uzanan ticaret yolları üzerindeki ticaretin hamiliği, daha çok ticaret güvenliğinin bir devlet politikası haline geldiği Türk devletlerinde olmuştur. Özellikle barış ortamını sağlayacak askeri güç ve yönetim anlayışına sahip İskit, Göktürk ve Hazar devletleri döneminde çatışma ortamından büyük oranda arınmış olan ticari yol güzergahları üzerinde, bu devletlerin hamiliğinde ticaret güvenlik içerisinde yapılmıştır. Bunun sonucunda Türk devletlerinin hamiliğinde Çin, Orta Asya, Doğu Avrupa, Hindistan ve Anadolu gibi birçok bölge iktisadi yönden birbirine bağlanmıştır. Böylece ortaya çıkan ticari kaynaklı güç, çevre kültürlerle ilişki kurmayı teşvik etmiştir.

Anahtar Kelimeler: Türk Barışı, Ticaret, İskitler, Göktürkler, Hazarlar

* Yrd. Doç. Dr., Amasya Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, El-mek: erg.40@hotmail.com

**TURKISH PEACE (PAX TURCICA): SCYTHIANS, GOKTURKS
AND KHAZARS****ABSTRACT**

In the historical process, states to establish a peaceful environment on commercial road routes were always inquired. In this sense, it has become imperative for the safety of trading to control trade routes directly and produce political policies that will terminate conflicts between neighbors positioned on the road route. If the subject is the military and political policies for ensuring trade security, Turks who have established states in Central Asia and Eurasia steppes that come to mind primarily. The environment of conflict and the elements that cause it are resolved with the peaceful environment that is called PaxTurcica (Turkish Peace).

Land-based caravan trade has become functional by courtesy of the management understanding that can cope with the problems that may occur on commercial road routes, the customs tax system with a fixed rate and the measures taken by the Turkish states to ensure the safety of merchants. In this context, the protectorate of trade on trade routes from China to Europe has been primarily maintained by the Turkish states for which trade security has become a state policy. Commerce was operated securely on the commercial road routes that were largely freed from the conflict environment particularly during the Scythians, Gokturks and Khazars states who had a military power and management understanding that would provide an environment of peace. As a result, many countries, such as China, Central Asia, Eastern Europe, India and Anatolia, are connected to each other in economic terms under the protection of Turkish states. Thus, the emerging trade-based power has encouraged the establishment of affairs with the surrounding cultures.

STRUCTURED ABSTRACT

The Eurasian steppe route, where started to be active from the beginning of the 9th century B.C. and where this movement intensified the next historical period, has enabled the rapid pervasion of important ideas, harmonious artistic images and advanced technological innovations. The frequent use of horses as a means of transport; enhanced intercultural interaction through accelerating the confrontation of human societies with social, political and economic bodies at different levels. The most effective and most natural method of these interactions has been the commercial affairs.

Security in this sense, was the key to the international trade. The disappearance of borders, thanks to the peaceful atmosphere, enabled the residents of the locations that trade caravans pass gain profits, as well. Therefore, states to establish a peaceful environment on commercial road routes were always inquired. In this sense, it has become imperative to control trade routes directly and produce political policies that will terminate conflicts between neighbors positioned on the road route. If the subject is the politics of securing commercial road routes, Turks who

Turkish Studies

have established states in Central Asia and Eurasia steppes that come to mind primarily. Many countries, such as China, Eastern Europe, India and Anatolia, are connected to each other in economic terms under the protection of Turkish states.

The environment of conflict and the elements that cause it are resolved with the peaceful environment that is called Pax Turcica (Turkish Peace). Land-based caravan trade has become functional by courtesy of the management understanding that can cope with the problems that may occur on commercial road routes, the customs tax system with a fixed rate and the measures taken by the Turkish states to ensure the safety of merchants. In this context, the protectorate of trade on trade routes from China to Europe has been primarily maintained by the Turkish states for which trade security has become a state policy. Commerce was operated securely on the commercial road routes that were largely freed from the conflict environment particularly during the Scythians, Gokturks and Khazars states who had a military power and management understanding that would provide an environment of peace. Greeks during the Scythian period, Soghdians during Gokturk period, Arab and Russian merchants during Khazar period played an active role in these commercial activities.

Although long-distance trade had been made before the Scythians, the commercial activities of the Scythians created a substantial economic accumulation for the first time in the steppes. Thus, the emerging trade-based power has encouraged the establishment of affairs with the surrounding cultures. In addition, the commercial network established by Scythians in the western steppes constituted a model for state founders in Central Asia. In this sense, Scythians have become a model for the Turkish states that have been established since the Huns.

The trade developed by establishing a long-lasting peace environment in the Eurasian steppes with Crimea as the center, provided remarkable profits especially for the Scythian aristocracy class. The Scythian Peace (Pax Scythica), which provided roughly three centuries of peace in Western Eurasia, provided wealth not only to Scythians but also to other communities under their sovereignty.

On the other hand, the authority to control the Silk Road route maintained its characteristic to be the main goal of the Turkish states and China to be achieved from the Huns to the Uyghur period for about 1000 years. Facing the Turks, China chose to stay in defense as long as it controlled Silk Road route under its sovereignty. The Turks, with their frequent raids, desired to depress China to a weak position and inquired the domination of Central Asia.

During the Gokturk Empire, a long-term, when compared to the conditions of Central Asia, Turkish peace (Pax Turcica) ruled. Thereby, the lands extending from China to Byzantium and along the Silk Road trade network were united. This situation has provided the necessary environment for the dissemination of goods and pervasion of ideas among different ethnic communities. Besides all, Gokturks spread the Turkish culture to this geography under their rule. This culture, included aspects varying from common goods used in everyday life, to language and political culture. Gokturk khagans, have provided the security against

Turkish Studies

the threats which is needed to actualize objectives of the circles that lead the international trade such as the Soghdians who gain profits through the Silk Road. Diplomatic negotiations with Sassanians and Byzantines proves that the Gokturks tried to resolve the disagreements over the Silk Road route primarily through diplomatic methods.

On the other hand, the Khazars, through the peaceful environment that enabled the commercial activities to operate safely in the territory they ruled, developed cultural harmony with Bulgarian, Alan, Pecheneg, Oghuz, and Slavs in the 9-10th centuries. In order to provide such a peaceful environment and cultural harmony, some management practices of the Khazars have been applied. In this sense, the tribes or states in the ruled regions have been left free on matters related to their internal affairs, but they were obliged to pay taxes and send troops when necessary. The tax-paying affiliate bodies have been free in social and economic terms. When the governor (tudun) was appointed from the center, decisions were taken in the areas of commercial activities and taxation taking into account the opinions of the local authority. However, ultimately, all these elements were subject to the Khazar khan and obeyed him always declaring their loyalty.

The Khazars allowed merchants from every nation to settle in the country and operate trade. The customs tax acquired from trade has been the most important source of income for the Khazar Khanate. Therefore, the overall security of merchants has been provided. Muslims constituted the most crowded mass of the merchant class in Idil at the commercial center with 10,000 people. The Russians and Slavs, after the Muslims, formed another substantial group.

Keywords: Turkish Peace, Trade, Scythians, Gokturks, Khazars

GİRİŞ

M.Ö. 9. yy'dan itibaren belirgin bir hareketliğin başladığı ve sonraki tarihi süreçte bu hareketliliğin daha da yoğunlaştığı Avrasya bozkır yol güzergahı; önemli düşüncelerin, sanatsal imgelerin, gelişmiş teknolojik yeniliklerin dünyaya hızla yayılmasını sağlamıştır. Atın yoğun bir şekilde binek aracı olarak kullanılması (Alkin,2002:549); insan topluluklarının farklı düzeydeki sosyal, siyasal ve iktisadi yapılarla karşılaşmalarını hızlandırmak suretiyle kültürlerarası etkileşimi artırmıştır (Marsadolov, 2002: 531). Bu etkileşimin en etkili ve en doğal yöntemi ise ticari ilişkiler olmuştur.

Takip eden süreçte göçebe ve yerleşik devletler arasındaki ilişkilerin ticaret ile geliştiği, arkeolojik ve yazılı kaynaklarca ortaya konulmaktadır (Cosmo,2002:131). Ticaretin gerçekleştirilebilmesi için, pazarlara ulaşım güzergâhlarının güvenlik altına alınması mecburiyeti, Çin gibi yerleşik devletler ile göçebe devletler arası çatışma ortamını dahi zaman zaman törpülemiştir (Cosmo,2002:133). Bu durum, ticaretin güvenlik içerisinde yürümesi için, devletlerarası ilişkilerin dostane olması zaruretinden doğmuştur.

Bu anlamda güvenlik, uluslararası ticaretin anahtarı durumunda olmuştur. Barış ortamıyla, sınırların ortadan kalkması, ticari kervanların geçtiği bölgelerdeki insanların da kazanç elde etmelerine vesile olmuştur. Bu nedenle ticari yol güzergahları üzerinde barış ortamını tesis edecek devletler her daim aranmıştır. Bu anlamda ticaret yollarını doğrudan kontrol etmek ve yol güzergahı üzerindeki komşular arasındaki çatışmalara son verecek siyasi politikalar üretmek elzem olmuştur.

Turkish Studies

Böylece er ya da geç taraflar karşılıklı uzlaşmalara varabilmişlerdir (Asadov,2012:142-143). Ticari yol güzergahlarının güvenliğinin sağlanması politikaları denildiğinde akla ilk gelen, Orta Asya ve Avrasya bozkırlarında devletler kurmuş Türklere'dir. Türk devletlerinin hamiliğinde Çin, Doğu Avrupa, Hindistan ve Anadolu gibi birçok bölge iktisadi yönden birbirine bağlanmıştır.

Latince Pax Turcica (Türk Barışı) tabiriyle de anılan Türk devletlerinin sağladığı barış ortamıyla, ticari yol güzergahları üzerindeki çatışma ortamı ve buna neden olan unsurlar ortadan kalkmıştır. Ticari yol güzergahları üzerinde vuku bulacak sorunların üstesinden gelebilecek yönetim anlayışı, geçiş vergisi oranlarını belirleyen gümrük sistemi ve tüccarların güvenliğini sağlamak için Türk devletlerinin aldığı tedbirler sayesinde karadan yapılan kervan ticareti işlerlik kazanmıştır. Bu anlamda Çin'den Avrupa'ya uzanan ticaret yolları üzerindeki ticaretin hamiliği daha çok, ticaret güvenliğinin bir devlet politikası haline geldiği Türk devletlerinde olmuştur. Özellikle barış ortamını sağlayacak askeri güç ve yönetim anlayışına sahip İskit, Göktürk ve Hazar devletleri döneminde çatışma ortamından büyük oranda arınmış olan ticari yol güzergahları üzerinde, bu devletlerin hamiliğinde ticaret güvenlik içerisinde yapılmıştır. Bu ticari faaliyetlerde İskitler döneminde Grekler, Göktürkler döneminde Soğdlar, Hazarlar döneminde ise Arap ve Rus tacirler etkin rol oynamışlardır.

1.İSKİT BARIŞI

M.Ö.7.yy'da İskitler, Kafkaslar'dan Tuna'ya kadar uzanan Karadeniz'in kuzeyindeki bozkırlar boyunca bir imparatorluk kurmayı sağlayacak askeri güce ulaşmışlardır. Bu coğrafi mekanda özellikle verimli topraklara, zengin ormanlara, çok sayıda nehre sahip olan ve sıcaklık değerlerinin orta seviyelerde olduğu günümüz Ukrayna toprakları (Subtelny,2009:3) İskitler için uygun bir yaşam alanı olmuştur. Aynı zamanda İskitler, bu bölge merkez olmak üzere uzunca bir ticaret ağı kurmuşlardır. Karadeniz kıyılarındaki koloni şehirlerinde yaşayan Grekler ile tahıl ticareti yapmış, bunun karşılığında da genel olarak altın almışlardır. İskitlerin bu ticaretten çok kârlı çıktıklarını, İskit hanedan mezarlarından çıkan zengin hazineler ortaya koymaktadır (Melyukova,1990:99; Beckwith,2011:55).

M.Ö.8-7.yy'da Kırım¹ merkezli ticari koloni şehirleri kuran Grekler, Karadeniz'in kuzeyindeki bölgelerde hâkimiyet kurmuş İskitlerle ticaret ve dış siyaset gibi alanlarda dostane ilişkiler geliştirme niyetinde olmuşlardır. Bu tavrın İskitler tarafından karşılık bulması (Olkhovsky,1995:65-66) sonucunda Olbia ile birlikte, Kırım kıyılarındaki diğer birçok şehir zenginleşmiştir (Subtelny,2009:13).

İskitlerden önce uzun mesafeli ticaret yapılmış olsa da İskit ticari faaliyetleri, bozkırda ilk kez dikkate değer bir ekonomik birikim oluşturmuştur. Böylece ortaya çıkan ticaret kaynaklı güç, çevre kültürlerle ilişki kurmayı teşvik etmiştir. Ayrıca batı bozkırlarında İskitlerin kurduğu ticari ağ, Orta Asya'da devlet kuranlar için bir model teşkil etmiştir (Beckwith,2011:51). Bu anlamda İskitler, Hunlardan itibaren kurulan Türk devletleri için bir örnek olmuştur.

İskitlerin Kırım merkez olmak üzere Avrasya bozkırlarında uzunca bir süre barış ortamını tesis etmeleriyle (Magocsi,2010:33-34) gelişen ticaret, özellikle İskit aristokrasi sınıfının büyük kazançlar elde etmesini sağlamıştır (Subtelny, 2009:11). Batı Avrasya'da yaklaşık üç asırlık barış ortamı sağlayan İskit barışı (Pax Scythica), ticareti kolaylaştırmada sadece İskitlere değil, aynı zamanda onların egemenliği altındaki diğer topluluklara da refah sağlamıştır (Eroğlu,2014:15).

Avrasya ticari yol güzergahının güvenliğini sağlayan İskitler, dönemin büyük güçleriyle mücadele etmek zorunda kalmışlardır.Bu anlamda Greklerle ticaretin devam etmesi için, Perslerle

¹M.Ö. 8-7. yy'da Yunanistan'daki olumsuz ekonomik şartlar nedeniyle Kırım'daki Olbia'da Grek kolonileri kurulmuştur. Bu koloniler, Yunanistan anakarasında oldukça hayati olan buğdayı, tahıl ambarı olarak anılan Güney Rusya'dan karşılamışlardır.

yoğun bir biçimde mücadele edilmiştir (Magocsi,2010:33-34). Bu mücadelede Pers kralı Darius'un (M.Ö.522-486) asıl amacı, ele geçirmek istediği Yunanistan'a sevk edilen buğday akışını durdurmaktır. Böylece Yunanlıları zor durumda bırakacaktı. Ancak bu çabalar, İskitlerin mücadeleciliği nedeniyle sonuçsuz kalmıştır. M.Ö. 250'lerden itibaren (Magocsi,2010:34) ise Avrasya bozkırlarındaki ticari yol güzergahı hakimiyeti, İskitlerden çıkarak Sarmatlarla geçmeye başlamıştır.

2.GÖKTÜRK BARIŞI

Türkler ile komşuları arasında şiddetli rekabetlere sebep olan büyük kazanç vasıtalarının en önemlisi, Çin'den başlayıp Akdeniz kıyılarına sona eren meşhur İpek Yolu kervancılığıydı. İpek Yolu hakimiyet mücadelesi, birinci Göktürk devleti kurulduktan kısa bir süre sonra Göktürk-Sasani ittifakı sonucunda, Akhun (Eftalit) Devletinin yıkılmasına ve sonrasında Sasaniye karşı Göktürk Bizans ittifakının kurulması gibi milletlerarası siyasi münasebetlere sebep olmuştur. Bu yolun ana güzergahı olan Orta Asya, Hun döneminden Uygur dönemi sonuna kadar yaklaşık 1000 sene, Türk devletlerinin ve Çin'in hâkim olmak istediği ana bir hedef olma vasfını taşımıştır. Türkler karşısında Çin, İpek Yolu güzergahını kendi elinde tuttuğu müddetçe müdafaada kalmayı tercih etmiştir. Türkler ise sık sık yaptıkları akınlar ile Çin'i zayıf durumda tutarak, Orta Asya'da hakimiyet kurmak istemişlerdir (Kafesoğlu,2014:312-313).

Göktürk İmparatorluğu döneminde Orta Asya şartlarına göre uzun süreli bir Türk barışı (Pax Turcica) hüküm sürmüştür. Böylece Çin'den Bizans'a kadar uzanan ve İpek Yolu adıyla anılan ticaret ağı boyunca uzanan topraklar birleşmiştir. Bu durum farklı etnik yapıya sahip topluluklar arasında malların ve fikirlerin yayılması için gerekli ortamı (Stepanov,2010:29) sağlamıştır. Göktürkler, bütün bunların yanında hakim olunan coğrafyaya Türk kültürünü de yaymışlardır. Bu kültür; gündelik hayatta kullanılan eşyalardan, dil ve siyasi kültüre kadar ortak özellikler taşımaktaydı (Findley,2012:61,63).

Siyasi olarak bakıldığında; Göktürk devletinin ana unsuru birçok boyun isteyerek bir araya gelmesinden oluşmuştur. İkinci unsuru kendi istekleriyle konfederasyona katılan boylardır. Üçüncü unsuru güç kullanılarak konfederasyona katılması sağlanan boylardır. Genellikle bu boyları yöneten ailelerin yerine, bazı devlet görevlileri atanmıştır. Dördüncü ve son unsur ise devlet bünyesinde olan ve devlete haraç ödeyen yerleşik toplumlardır. Diğer taraftan devlete tabi olup, kendi hükümdarları tarafından yönetilen Soğdlar² gibi kabileler de bulunmaktaydı. Merkez olarak seçtikleri Buhara ve Semerkant'ın dışında uzak bölgelerde de ticaret kolonileri kurmuş olan Soğdlar, Çin pazarlarını askeri güç kullanarak açabilecek güce sahip Göktürklerle isteyerek işbirliği yapmışlardır (Findley,2012:63). Bu pazarlar, Çin ile sınırlı değildi. Sasani ve Bizans hakimiyetinde olan pazarlar da buna dahildi.

İpek Yolu ticaretinin hamiliğini üstlenen Göktürkler dışında, İpek Yolu ticari yol güzergahlarını kontrol altında tutan dört devlet daha bulunmaktaydı. Bunlardan Bizans, İstanbul merkezli olarak ticari faaliyetleri yürütmekteydi. Hindistan'a uzanan yol güzergahları üzerinde ise Akhun hakimiyeti vardı. Sasaniye ise Horasan ve İran coğrafyasında hakim güç idi. Bu devletler arasında, İpek Yolu'ndan elde edilen kazançlar nedeniyle, zaman zaman anlaşmazlıklar çıkmaktaydı. Bu anlaşmazlıklardan ilki Göktürk ve Akhunlar arasında olmuştur.

Kaynaklarda Akhun ya da Eftalit (Çince, Ye-ta) adıyla anılan devlet 350 yılından itibaren Kuzey Afganistan ve Maveraünnehir bölgesinde hüküm sürmüş, İpek Yolu ticaretini elinde

²Soğdlar, hiçbir zaman Orta Asya'da büyük ve merkezi bir devlet kuramamışlardır. Ancak 600'lerden itibaren ticaretin büyük bir gelişme göstermesi sonucu, Çin dahil birçok bölgede ticari koloniler kuran Soğdlar, ticari ağı genişlemesini sağlayarak büyük kazançlar elde etmişlerdir (Frye,2009:199,201). Göktürkler'den sonra da Soğdlar, Türkler ile birlikte Çinliler ve Abbasiler gibi büyük güçler arasındaki (Duturaeva,2016:173) ticari ilişkilere aracılık etmeye devam etmişlerdir.

bulundurmıştır. Göktürklerin kısa zamanda rakip olarak ortaya çıkması, her iki Türk devletini İpek Yolu hakimiyeti hususunda birbirleriyle mücadeleye sürüklemiştir. Akhunlara karşı siyasi ittifak arayışına girişen İstemi Yabgu,³Sasani hükümdarı Anuşirvan ile kızını evlendirerek (Mesudî, 2004:157) Sasanilerle ittifak kurmuştur. Fakum (Mesudî,2004:162) ya da Fakim adındaki bu kız Sasani imparatoriçesi olmuştur. Böylece ortak ticari çıkarların (Asadov,2012:143) yakınlaştırdığı iki devlet, askeri güçlerini birleştirmişlerdir. Göktürk orduları kuzeydoğudan saldırırken, Sasani kuvvetleri batıdan saldırıya geçerek, Akhun Devleti'ni 557'de kolayca yıkmışlardır. Yıkılan Akhun Devleti'nin toprakları Ceyhun Nehri sınır olmak üzere, Göktürkler ve Sasaniler arasında paylaşılmıştır. Neticede Maverünnehir, Fergana'nın bir kısmı, Kaşgar, Hoten ve Batı Türkistan'ın önemli şehirleri Göktürk Devleti'ne bağlanmıştır. Dolayısıyla meşhur İpek Yolu ve bu yolda ticarete aracılık eden Soğdlular, İstemi Yabgu'nun hakimiyeti altına girmiştir (Taşağıl,2015:135-136). Böylece Akhunların ortadan kalkmasıyla Göktürk Devleti, dönemin iki büyük siyasi gücü olan Bizans ve Sasanilerle yoğun diplomatik ilişki içerisine girmiştir.

Takip eden süreçte Göktürkler; Soğdlu tüccarların Sasanilere ham pamuk, Bizans'a ham ipek satabilmesi için (Ahmetbeyoğlu,2009:14-15) elçiler göndermiştir. Ancak ipek ticaretinden çok büyük miktarlarda gümrük vergisi kazancı olan (Pourshariati,2008:91,92) Sasaniler, Akhun topraklarını paylaşımı hususunda huzursuzluk çıkarmıştır. Çünkü Sasani hükümdarı Anuşirvan, hakkı olandan daha fazla pay almasına rağmen, paylaşımından memnun değildi. Kervan yolunun Maverünnehir güzergahını da almak istiyordu. Bu nedenle, kendi ülkesinden Akdeniz limanlarına ve Bizans'a yapılmakta olan ipek nakliyatını durdurdu. Böylece ipek ticaretinin kervancıları olan ve paylaşım esnasında Göktürk hakimiyeti altına giren Soğdların faaliyetini baltalamak suretiyle huzursuzluk çıkartıp, oldukça büyük gelirler getiren İpek Yolutransit vergi gelirinden Göktürkleri mahrum etmek istedi. Bununla da kalmayarak, İstemi'nin gönderdiği elçileri hile ile öldürttü. Bütün bu olayların sonucunda, İran ile uzlaşma ümidini kesen İstemi yönünü Bizans'a döndü (Kafesoğlu,2014:98).

Bu dönemde Bizans ile Sasaniler arasında Bizans'ın doğu sınırları boyunca, öteden beri süregelen çatışmalar devam etmekteydi.⁴ Bu nedenle Sasanilerin hedefi sadece İpek Yolu'nu kontrol altında tutmak değil, aynı zamanda İpek Yolu ticaretinden Bizanslıların faydalanmasını engellemektir. Bunun için topraklarından geçen⁵ ipek ve diğer ticaret mallarından yüksek gümrük vergisi talep ediyordu. Bu durum Bizans Devleti'nin alternatif ticari yol güzergahı arayışına girmesine sebep olmuştur. Bu anlamda Bizans imparatoru II.Justinian (565-578) ipek ticaretinde Sasani aracılığını ortadan kaldırmak için Habeş Krallığına ve onların vassalı Arabistan'daki Himyeri Devletine elçiler göndermiştir. Buna göre Himyerili denizciler ipeği Serendip adasından alarak Kızıldeniz limanlarına kadar getireceklerdi. Böylece Sasanilerin aracılığı ortadan kalkacaktı. Fakat ne Habeş Kralı ne de vassalı Himyeri Devleti bu taahhütlerini yerine getirmemişlerdir (Vasiliev,1943:176-178,207). Dolayısıyla Karadeniz'in kuzeyindeki ticari yol güzergahı üzerinden ipek ticaretini yürütmek suretiyle Sasani engelini ortadan kaldırılması, Bizans ve Göktürkler için son derece önemli bir fırsat olmuştur.

³552 yılında Juan-juan'ları ortadan kaldırmak suretiyle Göktürk Devleti'ni kuran Bumin Kağan ülkenin batı kısımlarının idaresini kardeşi İstemi'ye bırakmıştır. Böylece İstemi, Yabgu unvanıyla 552-576 yılları arasında devletin batı kanadını doğudaki kağana bağlı olarak idare etmiştir.

⁴II.Justinian (565-578) dönemindeki Bizans Sasani mücadelesi için bkz. (Vasiliev,1943:176 vd.)

⁵Sasani Devleti'nin hakimiyetinde, biri karadan diğeri ise denizden olmak üzere iki büyük ticaret yolu mevcuttu. Kara yolu Çin'in batı sınırından başlayarak Soğdiana'dangeçerek Sasanisınırına kadar uzanırdı. Sasaniler ise bu malların Bizans sınırındaki gümrüklere ulaşmasını sağlardı. Deniz yoluyla ise, Çinli tacirler mallarını gemilerle Serendip adasına kadar getirirlerdi. Çin malları burada özellikle Sasani gemilerine yüklenirdi. Bu gemiler Hint Denizi ve Basra körfezinden geçerek Dicle ve Fırat nehrine ulaşırdı. Buradan alınan mallar, Fırat Nehri vasıtasıyla yukarı doğru sevk edilerek, bu nehrin kenarındaki Bizans gümrüğüne ulaştırılırdı (Vasiliev,1943:206).

Bu doğrultuda İstemi Yabgu, Bizans ile ilişki kurmak için 568'de Soğdlu Maniah başkanlığında bir elçilik heyetini, ipek böcekçiliğine bağlı ticari ağın genişletilmesi için görüşmeler yapmak üzere İstanbul'a⁶ gönderdi. Elçilik heyeti Göktürk hakimiyeti altında bulunan halkları sıraladıktan sonra Bizanslılar ve Göktürkler arasında bir savunma ittifakının ve barışın kurulmasını (Ahmetbeyoğlu,2009:16) önerdi. Buna karşılık Bizans da iyi niyet göstergesi olarak, Zemerkos başkanlığında bir elçilik heyetini Mahiah'ın heyetiyle birlikte Göktürlere gönderdi. Bizans elçisi Zemerkos İstemi'ye dostane iyi dileklerde bulunmakla birlikte, özellikle "...kıskançlık bizden uzak olsun, çünkü o, dostluğun bağlarını koparmaya muktedirdir." ifadesi (Ahmetbeyoğlu,2009:17) kıskançlık yüzünden bozulan Göktürk-Sasani ilişkilerine atıfta bulunur nitelikteydi. Sasanilere karşı askeri, politik ve ekonomik birlikteliği sağlayan bu diplomatik hamle, İpek Yolu hakimiyetinin Göktürklerin eline geçmesini (Brosius,2006:154) hedeflemekteydi. Ayrıca bu temaslar Soğdların uluslararası ticari hedeflerini gerçekleştirebilmeleri için tehditlere karşı ihtiyaç duydukları himayenin (Stepanov,2010:29), Göktürk kağanları tarafından sağlandığını göstermektedir (Beckwith,2011:100; Sinor,1996: 327-28; Litvinsky-Guang-da,1996:36-37). Diğer taraftan bu diplomatik temaslar, Göktürklerin İpek Yolu güzergahı üzerinde meydana gelen anlaşmazlıkları öncelikle diplomatik yöntemlerle çözmeye çalıştıklarının kanıtı durumundadır. İki devlet arasındaki ittifaktan tedirgin olan Sasanilerin ise, Zemerkos'un ziyareti esnasında Göktürlere bir elçi gönderdiği ancak Göktürk hakanının buna itibar etmediği bilinmektedir.

İstemi'nin politikası neticesinde 571 yılında Bizans-Sasani savaşları başlamıştır. Bu arada Göktürkler batıya doğru ilerleyerek Kafkasların kuzeyindeki Kuban Irmağı havzasını ve Azerbaycan'ı ele geçirmişlerdir. Ancak, Bizanslıların yaptıkları ittifaka uygun hareket etmemeleri üzerine ilerleme durdurulmuştur. Göktürkler, Bizans ile yaptıkları anlaşmaya uyararak Sasaniler üzerinde baskı oluşturmuşlardır. Ancak Bizanslılar herhangi bir faaliyete girişmedikleri gibi, anlaşmaya aykırı olarak Göktürklerden kaçan Avarlarla dostluk kurarak, onlara yerleşecek araziler dahi vermişlerdir. Bizanslıların anlaşmayı bozan bu siyasetine karşılık, 576 yılında İstemi'nin ölümü üzerine İmparator II. Tiberius tarafından gönderilen ve daha önce imzalanan askeri anlaşmanın yenilenmesini talep eden elçi Valentinus'un talebi olumlu karşılanmamıştır. Ayrıca 576'da Buhan adlı bir Göktürk beyi Kırım'daki Kerç (Bosforos) Kalesi'ni zapt etmiştir (Taşağıl,2015:137-138). Böylece devletin sınırları doğuda Mançurya'dan batıda Kırım'a kadar genişlemiştir.

Göktürklerin oldukça geniş bir coğrafyaya yayılmasını ve siyasi açıdan dönemin büyük güçlerine yön verebilecek bir güce ulaşmasını sağlayan İstemi Yabgu'nun faaliyetleri,Orhun Abideleri'nde şu şekilde tasvir edilmektedir: "İnsanoğlunun üzerine ecdadım...İstemi Kağan oturmuş. Oturarak Türk milletinin ilini, töresini tutuvermiş, düzene sokuvermiş. Dört taraf hep düşman imiş. Ordu sevk ederek dört taraftaki milleti hep almış, hep tâbi kılmış. Başlıya baş eğdirmiş, dizliye diz çöktürmüş. Doğuda Kadirkan ormanına kadar, batıda Demir Kapı'ya kadar kondurmuş. İki arasında pek teşkilâtsiz Göktürkü düzene sokarak öylece oturuyormuş. Bilgili kağan imiş, cesur kağan imiş. Buyruku bilgili imiş tabii, cesur imiş tabii. Beyleri de milleti de doğru imiş. Onun için ili öylece tutmuş tabii. İli tutup töreyi düzenlemiş. Kendisi öylece vefat etmiş." (Bilge Kağan Abidesi,Doğu Yüzü,3-4). Bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere, devletin bütün organlarıyla uyum içerisinde ve kendine bağlı unsurları bir arada tutacak ölçüde güçlü olması elzemdir. Nitekim ticaret güzergahlarına hakim olmak ve bunu devam ettirebilmek için devletin her daim askeri ve siyasi olarak güçlü olması gerekmektedir. Ancak Göktürk devletinin yukarıda ifade edilen güçlü yapısı, İstemi Yabgu ve Mukan Kağan'ın ölümünden sonra, askeri ve siyasi gücün zayıflamasıyla birlikte kaybedilmeye başlamıştır.

⁶İstanbul coğrafi konum itibarıyla ticari anlamda doğu ve batıya birbirine bağlayan merkez konumundaydı. Ticaret işiyle uğraşanların yoğun olarak rağbet ettiği, oldukça büyük bir pazardı (Diehl,1923:762).

Daha önce de belirttiğimiz gibi devletin batı kanadında İstemi Yabgu'nun bütün askeri ve siyasi faaliyetleri, devletin doğu kanadında hüküm süren Göktürk Kağanı Mukan adına yapılmaktaydı. Mukan Kağan 572 yılında öldü ve yerine kardeşi T'a-po (Taspar) geçti. Ancak Taspar (572-581) dış siyasette yanlış adımlar attı. Buna 576'da İstemi Yabgu gibi bir şahsiyetin ölümü de eklenince Göktürk Devleti iyice sarsıldı. İstemi'nin yerine ise oğlu Tardu geçti. Cesareti ve savaşçılığı ile babasına benzeyen Tardu da siyasi ihtiraslarına engel olamadı. Böylece Taspar'ın devlet bünyesinde açmış olduğu yarayı daha da derinleştirdi (Çandarlıoğlu,2003:43-45). Nihayetinde Çinlilerin, Göktürklerin iç siyasetine dahil olması ve hanedan üyeleri arasındaki çekişmeleri körüklemesi Göktürk devletinin merkezi bütünlüğünü bozdu. Böylece doğu ve batı olmak üzere iki kısma ayrılan devlet, dünya siyasetine yön veren eski azametini kaybetti.

3.HAZAR BARIŞI

Hazar Hakanlığı, Göktürk Devleti'nin batıdaki mirasçısıdır. Hazarlar, 620'lerden itibaren siyasi bir güç olarak ortaya çıkarak batı bölgelerinin idaresinde söz sahibi olmaya başlamış, takip eden süreçte Güney Rusya'dan Hazar Denizi'ne kadar uzanan topraklara yaklaşık 350 yıl hükmetmişlerdir. İdareci zümre, Yahudiliği kabul etmişse de halk atalarının dininde kalmıştır (Baykara,2001:41). Bununla birlikte ülkede yaşayan Müslümanların sayısı da oldukça fazla olmuştur.

Hazar ülkesinin konumunun stratejik açıdan öneminden dolayı, siyasi tarihine bakmadan önce Hazarların hakim oldukları bölgenin coğrafi konumuna bakılması elzemdir. Hazar ülkesi önceleri Terek Nehri boylarında iken sonraları ağırlık merkezi Aşağı İtil boyuna kaymıştır. İtil, Yayık, Don ve Kuban gibi dört büyük nehrin havzasını oluşturan bu bölge; aynı zamanda devrin en önemli ticaret yolları üzerinde bulunmaktaydı. İslam dünyası ile Çin ve İskandinavya arasındaki ticari faaliyetler buradan yürütülmekteydi. Ayrıca Harezm'den Aşağı İtil boyuna ve oradan da Karadeniz sahillerine uzanan kervan yolu da bu bölgeden geçmekteydi (Taşağıl,2015:274). Hazarlar, Bizans ile dostane İslam devletleriyle ise çatışmaya dayalı ilişkiler içerisinde olmuşlardır (Baykara,2001:41).

630'da Göktürk merkezi idaresinin çöküşü üzerine hakanlığın batı ucundaki Hazarlar müstakil bir devlet olarak ortaya çıkmıştır (Kafesoğlu,1991:518). Hazar Devleti, kurulduktan kısa bir süre sonra, dönemin iki büyük siyasi gücü olan Sasani ve Bizans devletleri arasındaki savaşlarda etkin rol oynamaya başlamıştır. Bizans ile dostluk kurarak Sasanilere saldıran Hazarlar, Sasani İmparatorluğunun İslam orduları tarafından yıkılmasıyla sona eren zayıflama sürecine girmelerinde önemli rol oynamışlardır. İslam orduları Kafkaslara doğru yayılmaya başlayınca Hazar ve Bizans dostluğu daha da güçlenmiştir. Dış siyasette çıkarların ortak olması, iki devletin hükümdar aileleri arasında akrabalık ilişkileri kurulmasına dahi yol açmıştır. Bu anlamda Justinianus I (685-695) ve Konstantinos (741-775) Hazar prensesleri ile evlenmişlerdir (Taşağıl,2015:275).

Kafkaslar, Dinyeper (Özi) ve Kama (kuzeyde İtil Nehri'nin kolu) arasındaki geniş sahayı 350 yıl kadar hakimiyeti altında tutan Hazar Hakanlığı; Orta Asya'yı Orta Avrupa'ya, İskandinavya'yı Yakındoğu'ya bağlayan başlıca kara ve nehir yollarından elde ettiği transit gümrük vergisi gelirleriyle zenginleşmiştir. Güçlü ordusu sayesinde, ticari yollar üzerindeki kervan ve su yollarının emniyetini sağlayarak, Avrasya coğrafyasında Hazar barışı (PaxKhazarica) diye anılan bir barış ortamını tesis etmiştir (Kafesoğlu,1991:518).

Ticari faaliyetlerin güvenlik içerisinde yürütmesini sağlayan bu barış ortamı sayesinde Hazarlar; 9-10. yy'larda Bulgar, Alan, Peçenek, Oğuz ve Slavların dâhil olduğu bir kültürel armoni oluşturmuşlardır. Böyle bir barış ortamı ve kültürel armoniye sağlamak için, Hazarların bazı yönetim uygulamaları söz konusu olmuştur. Bu anlamda hakimiyet altına alınan bölgelerdeki topluluklar, boylar ya da devletler iç işleri ile ilgili hususlarda serbest bırakılmış, ancak vergi ödemek ve

gerektiğinde asker göndermekle yükümlü tutulmuşlardır. Vergi veren bağlı unsurlar, sosyal ve ekonomik anlamda özgür olmuşlardır. Merkezden vali (tudun) gönderildiği zamanlarda, yerel otoritenin düşünceleri de dikkate alınarak ticari faaliyetler ve vergilendirme alanlarında kararlar alınmıştır (Zhivkov, 2015:223,224). Ancak nihayetinde bütün bu unsurlar, Hazar hakanına tabi olmuş ve daima ona bağlılıklarını bildirerek, itaat etmişlerdir (İbn Fadlan,2016:47).

Diğer taraftan Hazarlar, her milletten tüccarın ülkeye yerleşmesine ve ticaret yapmasına izin vermişlerdir. Ticaretten elde edilen gümrük vergisi Hazar Hakanlığı'nın en önemli gelir kaynağı olmuştur. Dolayısıyla tüccarların her türlü güvenliği sağlanmıştır. Ticari merkez konumundaki İdil'deki tüccar sınıfının en kalabalık kitlesini 10.000 kişiyle Müslümanlar teşkil etmiştir. Ruslar ve Slavlar ise Müslümanlardan sonra diğer bir kalabalık grubu oluşturmuştur. Bu dönemde İdil şehri cami, kilise ve sinagogların yan yana bulunduğu bir şehir kimliğine sahip olmuştur (Taşağıl,1998:120).

Arap Seyyah İbnFadlan'ın bildirdiğine göre, Müslümanların başında hakanın görevlendirdiği Hazz (kadı) adını taşıyan iki görevli vardı. Hazar ülkesinde oturan ve ticaret için buraya gelip giden Müslümanların hukuki işlerine bunlar bakardı. Bunlardan başkası Müslümanların işlerine bakamaz, aralarındaki anlaşmazlıklar hakkında hüküm veremezdi. Mesudî'ye göre ise Müslüman kadınlar ile birlikte Hristiyanların davalarına bakan iki, Yahudilerin davalarına bakan iki, Rus ve diğer putperestlerin davalarına bakan bir olmak üzere, toplam yedi kadı bulunmaktaydı (İbn Fadlan,2016:47;Mesudî,2004:71).

Böylece başkent Hanbalık ve diğer Hazar şehirlerinde farklı dinden ve soydan tüccar gruplar kaynaşmış, ülkede çeşitli diller konuşulmuştur. Ancak diğer milletlere hoşgörülü bir yaklaşım tarzı benimseyen Hazarların bu tavrı, zamanla kalabalık Slav tebaa tarafından istismar edilmiştir. Ayrıca Ruslar, kendilerinin Kiyef etrafında bir knezlik (beylik) kurmalarına dahi izin vermiş olan Hazar Hakanlığı'nı sürekli saldırılar sonucu zayıflatmışlardır (Kafesoğlu,1991:518). Takip eden süreçte kuzeyde Ruslar, doğuda ise Peçenek ve Kumanların saldırısı ile daha da zayıflayan Hazar devleti, 965 yılında yıkılmıştır (Baykara,2001:41).

SONUÇ

İskitler savaşçı olarak bilinmelerine rağmen, onların ticari bir sistem geliştirme ve yönetmeyle ilgili becerileri de söz konusu olmuştur. Avrasya bozkırlarında İskitlerin kurduğu ve güvenliğini sağladığı ticari ağ, sonraki dönemlerde Orta Asya'da devlet kuran Türkler için bir model olmuştur. Göktürk İmparatorluğu döneminde ise Orta Asya şartlarına göre uzun süreli bir Türk barışı hüküm sürmüştür. Böylece Çin'den Bizans'a kadar uzanan ve İpek Yolu adıyla anılan ticaret ağı boyunca uzanan topraklar birleşmiştir. Bu durum farklı etnik guruplardan oluşan tüccarlar aracılığıyla, ticari emtianın ve fikirlerin yayılması için gerekli güvenlik ortamını sağlamıştır. Diğer taraftan Hazarların, farklı etnisiteden insanların bir arada yaşamasını mümkün kılan nitelikte, yönetim uygulamaları söz konusu olmuştur. Bununla birlikte ticari yol kavşakları üzerinde hüküm süren Hazarlar, her milletten tüccarın ülkeye yerleşmesini ve bunların güvenlik içerisinde ticaret yapmasını sağlayacak tedbirler almışlardır.

KAYNAKÇA

- Ahmetbeyoğlu, Ali. (2009). Bizans Tarihçisi Menandros'ın Türkler (Gök-Türkler) Hakkında Verdiği Bilgiler. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, S.50 ,s.1-16.
- Alkin, S.V. (2002). Erken Türk Kalıntıları İçin Bir Araştırma:Sincan'ınTiyan Şan Bölgesindeki Yeni Arkeolojik Keşifler. Çev. F. Dikkaya. *Türkler*. Ed. S. Koca vd.Ankara:Semih Ofset, C.1, s.544-553.

- Asadov, Farda. (2012). Khazaria, Byzantium, and the Arab Caliphate: Struggle for Control over Eurasian Trade Routes in the 9th-10th Centuries. *The Caucasus&Globalization: Journal of Social, Political and Economic Studies*. Sweden, volume 6, issue 4, s.140-150.
- Baykara, Tuncer. (2001). *Türk Kültür Tarihine Bakışlar*. Ankara:Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- Beckwith, C. I. (2011). *İpek Yolu İmparatorlukları: Bronz Çağından Günümüze Orta Asya Tarihi*. Çev. K. Yıldırım. Ankara: ODTÜ Yayıncılık.
- Brosius, M. (2006). *The Persians*. Routledge. Newyork, USA.
- Cosmo, Nicola Di. (2002). *Ancient China and Its Enemies: The Rise of Nomadic Power in East Asian History*.Cambridge University Press. Cambridge, United Kingdom.
- Çandarlıoğlu, Gülçin. (2003). *İslam Öncesi Türk Tarihi ve Kültürü*. İstanbul:Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.
- Diehl, C. (1923). Byzantine Civilisation, *The Cambridge Medieval History: The Eastern Roman Empire*. Ed. J.R.Tanner, C.W. Previte-Orton, Z.N.Brooke, Cambridge at the University Press, volume IV, pp.745-777.
- Duturaeva, Dilnoza. (2016). Between the Silk and Fur Roads: The Qarakhanid Diplomacy and Trade, *Orientierungen:Zeitschrift zur Kultur Asiens*, Herausgegeben von Berthold Damshäuser, Ralph Kauz, Li Xuetao und Dorothee Schaab-Hanke,Großheirath;Ostasien Verlag,28, pp.173-212.
- Ergin, Muharrem. (2011). *Orhun Abideleri*. İstanbul:Boğaziçi Yayınları.
- Eroğlu, Engin .(2014). İskitler’de Kuyumculuk. *Cappadocia Journal of History and Social Sciences*, volume 3, Ahlen, Germany, pp.14-22.
- Findley, Carter W. (2012). *Dünya Tarihinde Türkler*. Çev. Ayşen Anadol. İstanbul:Timaş Yayınları.
- Frye, Richard N. (2009). *Antik Çağlardan Türklerin Yayılmasına: Orta Asya Mirası*. Çev. Fusun Tayanç-Tunç Tayanç, Ankara:Arkadaş Yayınevi.
- İbn Fadlan. (2016). *İbn Fadlan Seyahatnamesi*. Çev. Ramazan Şeşen. İstanbul:Yeditepe Yayınevi.
- Kafesoğlu, İbrahim. (1991). İslam Öncesi Türk Devletleri. *İslam Ansiklopedisi*. Türkiye Diyanet Vakfı, C. 3,s.516-588.
- Kafesoğlu, İbrahim. (2014). *Türk Milli Kültürü*. İstanbul:Ötüken Neşriyat.
- Litvinsky B. A. and Zhang Guang-da. (1996). Historical Introduction. *History of Civilizations of Central Asia*. Ed. B.A. Litvinsky. Unesco Publishing, volume III, pp.23-38.
- Magocsi, Paul R. (2010). *A History of Ukraine: The Land and Its Peoples*. Toronto University Press.London.
- Marsadolov, L. S. (2002).Milattan Önce IX-VII Yüzyıllarda Sayan-Altay Göçebeleri. Çev. A. Yılmaz. *Türkler*. Ed. S. Koca vd. Ankara: Semih Ofset, C.1, s.526-532.
- Melyukova, A.I. (1990). The Scythians. *Early Inner Asia*. Ed. D. Sinor. Cambridge University, USA, pp. 97-110.
- Mesudî, Murûc Ez-Zehab. (2004). *Altın Bozkırlar*. Arapçadan çeviri Ahsen Batur. İstanbul:Selenge Yayınları.

-
- Olkhovsky, S. (1995). Scythian Culture in the Crimea Valery. *Nomads of the Eurasian Steppes in the Early Iron Age*. Ed. Jeannine Davis-Kimball, Vladimir A. Bashilov, Leonid T. Yablonsky. Berkeley, CA. Zinat Press, pp.63-81.
- Pourshariati, Parvaneh. (2008). *Decline and Fall of the Sasanian Empire*. I.B.Tauris&Co Ltd. London.
- Sinor, Denis. (1996). The Türk Empire. *History of Civilizations of Central Asia*. Ed. B.A. Litvinsky. Unesco Publishing. volume III, s.322-330.
- Stepanov, Tsvetelin.(2010). *The Bulgars and the Steppe Empire in the Early Middle Ages: The Problem of the Others*. General Editor Florin Curta. Translated from Bulgarian by Tatiana Stefanova and Tsvetelin Stepanov, volume 8, Koninklijke Brill NV, Leiden-Boston.
- Subtelny, Orest. (2009). *Ukraine: A History*. Toronto University Press. London.
- Taşgıl, Ahmet. (1998). Hazarlar. *İslam Ansiklopedisi*. Türkiye Diyanet Vakfı .C.17,s.116-120.
- Taşgıl, Ahmet. (2015). *Kök Tengri'nin Çocukları*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- Vasiliev, A. A. (1943). *Bizans İmparatorluğu Tarihi*. Çev. Arif Müfid Mansel. Ankara: Maarif Matbaası. C. 1.
- Zhivkov, Boris. (2015). *Khazaria in Ninth and Tenth Centuries*. Translated by Daria Manova. Koninklijke Brill NV, Boston, USA.